

Andrej Sirácky: Sociálny svet človeka (Úvahy z oblasti sociológie a filozofie)

Bratislava. Veda (vydavateľstvo SAV) 1974. 200 s.

V polovine mája r. 1974 vydalo vydavateľstvo Veda podnetnú, zaujímavú teoretickú prácu akademika Andreja Siráckeho *Sociálny svet človeka*. Názov štúdie naznačuje, že celý obsah je venovaný filozofickým a sociologickým úvahám o aktuálnych otázkach súčasného človeka v svete sociálnych vzťahov s cieľom nájsť spoľahlivé teoreticko-metodologické prístupy k poznaniu genézy miesta a úlohy človeka v spoločenskom vývoji v našej súčasnosti i jeho perspektívy.

Autor sa viac-menej vracia k okruhu otázok, ktoré už v jednotlivých častiach teoreticky nastolil v svojich dielach v minulých rokoch. Návrat k nim je však na kvalitatívne vyššej úrovni. Vyznačuje sa všestrannejšou analýzou historického zobrazenia, v hĺbke skúmania súvislostí, ako aj v intenzite politicko-ideologického aspektu. Celkový rámec uvedenej knihy je triedne rozdelený svet na dve protikladné spoločenské systémy, kapitalistickú a socialistickú, determinujúce kvalitu i dynamiku prebiehajúcich spoločenských procesov vo vnútri týchto sústav i medzi nimi navzájom, syntetizujúcich sa v teoretickom poznaní, vo vede a v ideologickej sfére.

Štúdia akademika A. Siráckeho má veľmi stručný úvod, osem kapitol, súpis literatúry, ruské a anglické resumé a menný register.

V prvej kapitole *Problematika sociálneho sveta človeka* rieši autor špecifiku ľudského sociálneho sveta, historicky sociálne determinovaného skupinovými, triednymi, etnickými a ďalšími rozdielnosťami. Dokazuje závislosť, že z hlbokým objasňovaním jednotlivých stránok sociálnej skutočnosti i človeka samotného konštituovali sa vedy, vrátane spoločenských vied. Dialektické riešenie vzťahu objekt-subjekt v duchu marxisticko-leninskej tézy o jednote teórie a praxe si vyžaduje využitie poznatkov všetkých vied. Autor zdôrazňuje nutnosť využitia všetkých poznatkov vied z roviny teoretického uvažovania a koncepcie do skutočnosti, danosti prostredníctvom politickej revolučnej praxe. Z toho potom vyvodzuje potrebu komplexnej teamovej spolupráce jednotlivých vied, aby vytvorili základňu, východisko pre rozpracovanie teórie (koncepcie) vied o človeku.

V tejto súvislosti dokazuje autor na zá-

sadný teoretický prínos marxizmu-leninizmu v porovnaní s jednostrannými a metafyzickými rozpracovávanými sociologickými teóriami hlavne v tom, že marxistická teória spoločnosti sa rozvíjala v najužšej spojitosti s filozofiou, politickou ekonómiou a s revolučným hnutím robotníctva a pokrokových spoločenských síl.

Z obsahu prvej kapitoly je potrebné upozorniť na riešenie vzťahu medzi filozofiou a sociológiou. Autor odmieta krajnosti, ktoré neprispievajú k rozvoju spoločenského poznania. Podstatu problému vidí v tom, či historický materializmus ako teoretická a metodologická báza interpretácie všetkých spoločensko-historických procesov je časťou – teóriou filozofie, alebo je všeobecnou vedou o spoločnosti. Uvedené stanovisko vyjadril autor už v svojej knihe *Sociológia, teória, metódy, problémy* vydanej v r. 1966. V závere kapitoly zaujíma autor kritické stanovisko k filozofickej antropológii a scientizmu, prehodnocuje ich racionálne stránky z hľadiska materialistickej dialektiky, vyzdvihuje úlohu filozofie a sociologie v rozvoji vied o človeku, napomáhajúcich nám ho pochopiť v jeho vlastnom svete, ale aj v „kontexte“ sveta vôbec.

Druhá kapitola *Svet v ktorom žijeme* obsahuje analýzu štruktúry sociálneho sveta človeka (triedne a sociálne diferencovanú), ktorej celistvosť je vlastne ustavičná, v rozporoch i v integrujúcich tendenciách prebiehajúci historický proces. Východiskom autora v analýze sociálneho sveta je materiálny svet, v ktorom prebiehajú javy zahrnuté do výrobných sféry, ekonomickej činnosti, prejavujúce sa v spoločenských vzťahoch vyjadrujúcich potreby a záujmy ľudí. Vyvodzuje ďalej, akým spôsobom nad základňou vznikajú primerané formy organizácie a cieľavedomej politickej činnosti. Sociálna štruktúra, v ktorej okrem uvedenej základne, súhrnu ekonomických vzťahov, sú obsiahnuté aj zložité vzťahy nadstavbových zložiek, má preto komplexný charakter.

Presvedčivý je i výklad triedneho charakteru sociálnej štruktúry súčasných spoločností, socialistických i kapitalistických. Aj tu sa autor vracia k stanoviskám, ktoré vyjadril v svojich prácach v minulosti, že Marxova teória tried, spresnená V. I. Leninom, má metodologickú platnosť aj v podmienkach socialistických výrobných vzťahov. Mnohí pracovníci spoločenských vied, hlavne v druhej polovine šesťdesiatych rokov, tento revolučný ob-

jav marxizmu-leninizmu vedome ignorovali alebo k triednym aspektom zaujímali nepripustnú, bezzásadovú ideologickú tolerantnosť.

Autor sa zamerával na objasnenie politicko-ideového faktoru v rozvoji sociálnej štruktúry, na úlohu sociologickej analýzy politických a ideologických vzťahov pri vysvetľovaní sociálnych javov, ktoré v refazi ekonomicko-sociálnych zmien obsahujú jadro rozporov, a na potrebu určitej typológie rozporov. Takáto analýza vykonaná na základe kvalitatívnych výskumov pomôže rozpracovať marxistickú teóriu rozporov so zreteľom na vývoj socialistickej spoločnosti.

Celý rozbor sociálnej štruktúry je charakterizovaný teoreticky fundovanou konfrontáciou a zásadovou kritikou buržoázných a revizionistických výkladov uvedenej problematiky. Jednoznačne odmieta zveličovanie kvantitatívnych zmien a presunov sociálnych skupín v sociálnej štruktúre hlavne vyspelých kapitalistických krajín, v ktorých i naďalej zostáva zachované vykorisťovanie človeka človekom.

V závere kapitoly charakterizuje socialistickej revolúciu ako kvalitatívne najvýznamnejší zvrat v novodobých dejinách, vplývajúci na perspektívy vývoja socialistickej sústavy, jej vnútorných vývojových procesov so zreteľom na dialektickú spätosť socialistickeho pohybu s kapitalistickým. Napriek možným peripetiam, vyjadruje záver, že vývoj ľudstva sa bude zákonite a objektívne presadzovať realizáciou obsahu socialistickej revolúcie — socialistickej (komunistickej) integrácie sveta (s. 43).

Rozsahom i obsahom je najväčšia tretia kapitola *Marxizmus-leninizmus a problémy sociálneho sveta*.

V jej prvej časti rieši autor základné problémy doby a človeka v marxistickej interpretácii. S vecnou, argumentami podloženou intenzitou marxistického vedca rieši A. Sirácky v komplexnom prístupe interpretáciu človeka vo filozofickej a sociologickej rovine. Filozofická rovina, to je zobecnenie výsledkov všetkých vied o človeku v historickom procese vzniku a sebatvorenia človeka. V celom obsahu je tu mnoho nových myšlienok a pokusov i príkladov o syntetický výklad riešenej problematiky.

Jednou z dôležitých úloh filozofického prístupu je na základe štúdia prírodne historického, zákonite pôsobiaceho procesu, objasniť „domináciu“ objektu nad subjektom a ako postupne rastie váha subjektu úmerne s dĺžkou historickej cesty človeka. Musí nám ozrejmovať a dokazovať, ako a z akých príčin rastie váha subjektu (človek, trieda, národ) v zložitom spoločenskom procese (s. 48). Má odhaľovať hlbšie príčiny, ako človek v pracovnom, tvorivom, myšliacom procese postupne prekonával dialekticky svoje biologické vlastnosti, pudovosť, primárne reflexy atď. To sú základné svetonázorové otázky, celistvý (totálny) pohľad človeka na prírodu, spoločnosť, i na samého človeka.

V komplexnom pohľade na problémy sociálneho sveta človeka okrem filozofie dáva autor akcent na sociologickú rovinu, v ktorej mnohé problémy z abstraktnej (zobecnenej) polohy privádza na pôdu sociálnej reality. Sociologická analýza, vychádzajúca z teórie historického materializmu, vyvracia nedialektickú, antihistorickú tézu o tom, ako by humanizácia človeka nebola možná v pomeroch, ktoré sa vytvárajú v podmienkach sociálnych zápasov. Autor zdôrazňuje, že humanizmus je vždy konkrétne historicky podmienený. Sociologická analýza spoločenských podmienok pomáha riešiť problémy človeka nielen na rovine filozofického uvažovania, ale aj so zreteľom na spoločenskú podmienenosť ľudskej osobnosti.

Z týchto teoretických východisiek pristupuje autor k problematike vysvetľovania človeka v dejinách spoločenského pokroku, ako organicky danú súčasť historicky tvorených foriem zdokonaľovania a racionalizácie človeka.

Veľmi všestranný je prístup autora k objasneniu problematiky „odcudzenia“ človeka, ktorý nastolil až marxizmus. Vychádza z jeho širokého poňatia, ako večného sporu medzi prírodou a človekom, akcentuje však jeho sociálnu podstatu, dokazuje Marxovu zásluhu na jeho odhalení v procese vývoja ľudskej spoločnosti. Podmieňujú ho ekonomicko-sociálne príčiny, vznik súkromého vlastníctva — zdroj všetkých foriem odcudzenia a násilných donucovacích spoločenských vzťahov. Preto aj základným ekonomickým predpokladom pre „návrat človeka k sebe samému“ je odstránenie vykorisťovania, zrušenie odcudzenej práce. Úplne ho môže vyriešiť len socialistická spoločnosť, ktorá zruší subjektívne aj subjektívne príčiny odcudzenia (s. 62).

Autor v tejto súvislosti podáva hlboký, marxisticko-leninský výklad problematiky humanizmu. Zdôrazňuje, že nie abstraktný humanizmus, ale proces humanizácie naplňovaný oslobodzovaním sa človeka bude relatívnym dovŕšením komunistického ideálu humanizmu v beztriednej spoločnosti. Toto oslobodenie človeka se deje v historicky integrujúcom procese tried, národov a rás do komunistickej svetovej spoločnosti, prirodzene nie priamočiare, bez prekážok. Z tohoto procesu potom vyvodzuje záver, že marxistická sociologická analýza problematiky človeka, odcudzenia a humanizmu dáva pevný sociálny a faktorový základ na filozofickú interpretáciu, pomáha ozrejmovať dejinný proces ako objektívne nevyhnutný, ale nie vopred určený proces, v ktorom čím ďalej tým viac sa uplatňuje ľudská aktivita, iniciatíva a tvorivosť.

Záverečná časť kapitoly obsahuje rozbor hodnôt človeka a zmyslu ľudského života v súčasnej spoločnosti. Konfrontuje protikladnosť sociálnych dôsledkov rozvoja vedy a techniky v kapitalistickej a v socialistickej spoločnosti. Zmysel ľudského života vzťahuje až k jednotlivcovi, ktorého spokojnosť, plné vy-

užitie je nerozlučne späté s životom spoločnosti, s charakterom sociálneho systému.

V poradí štvrtej kapitole *Marxizmus-leninizmus a existencializmus* konfrontuje akademik Sirácky protikladnosť marxisticko-leninského a existencialistického prístupu k problematike človeka. Aktuálnosť riešenia tejto otázky vyplýva z toho, že práve v súčasnej dobe sa riešia otázky prelomovej hranice ľudskej existencie, akou je akútne nebezpečie atómovej skazy. Takéto prelomové etapy, v ktorých sa rozhodovalo o bytí alebo nebytí ľudstva a o plnení základnej revolučnej úlohy avantgardy ľudstva, spôsobili, že marxisticko-leninská veda nemala možnosť v rovnakej miere rozpracovávať aj problémy úzko individuálne v rovine filozofickej, psychologической, etickej atď. Na týchto skutočnostiach spôsobeňých objektívnou situáciou (zčasti i subjektívnymi príčinami) sa zrodil a rozvinul existencializmus nárokuje si na všestranné vysvetľovanie človeka a jeho doby.

Autor presvedčivými argumentami dokazuje, že problematika človeka bola marxizmom-leninizmom vždy riešená. Nie z neúcty k človeku, ale naopak, pre postupné utváranie objektívnych podmienok na formovanie celistvosti (totality) človeka sa viac zdôrazňovala objektívna, než subjektívna stránka historického procesu. To je zjednodušený východzí bod existencialistickej filozofie. Celá kapitola je nepretržitou konfrontáciou s názormi jej jednotlivých predstaviteľov. Súčasný kapitalizmus reprodukuje neustále prostredie, v ktorom má pretrvávajúce existencialistických názorov svoje sociálne korene. Je to prejav rozkladu kapitalistickej spoločnosti i snahy o apologetiku tohoto procesu.

Protikladom existencialistickej filozofie je gravitovanie ľudského myslenia k marxizmu-leninizmu, negujúcu filozofiu „ničoty“. Teória a prax marxizmu-leninizmu vytvára inovácie i podmienky pre rozvoj osobnosti oslobodené od strachu, zúfalstva, biedy a ponižovania.

Piata kapitola *Formy úniku zo sociálneho sveta človeka* obsahuje riešenie vzájomných vzťahov medzi systémom spoločnosti a jednotlivcom. K hlbokému objasneniu týchto vzťahov zdôrazňuje komplexné marxisticko-leninské východiská, teoretické i metodologické. V použitej metóde riešenia vychádza autor z filozofickej a sociologickej roviny osobitne tam, kde rieši vplyv spoločnosti (štruktúry) i jej jednotlivých zložiek (skupina, ideológia a i.) na jednotlivcov a spätný vplyv jednotlivcov na rôznych rovinách aj v intenzite na sociálny systém alebo jeho zložky. V snahe preniknúť do hlbinných procesov jednotlivcov (postoje, názory, charakter osobnosti) presahuje hranice filozofie a sociológie, preniká do psychologической roviny s cieľom vysvetliť poznávanie psychických mechanizmov ako pokračovanie činnosti jednotlivcov na pozadí sociálnych a politických mechanizmov.

S vecnou argumentáciou tu polemizuje s Frommou, Parsonsom, Freudom v otázkach tzv. symbolov, vzorov konania, často veľmi abstraktných, nemenných kategórií odvodených z pomerov kapitalistickej spoločnosti, ktorým títo autori dávajú absolútnu platnosť. V tejto polemike vysvetľuje autor formy úniku človeka zo spoločnosti, poprenie individua, príčiny vnútorných napätí a kríz.

V závere kapitoly vysvetľuje kvalitatívne iné spoločenské pomery v socialistickej spoločnosti ako je osobitne kolektivismus, upevňovanie pozitívnych psychických mechanizmov napomáhajúcich aktivite človeka, aby sa tento cítil doma v svojom sociálnom svete.

Osobitné miesto má šiesta kapitola *Zachytenie (obraz) sociálneho sveta človeka v umení a vo vede*.

Akademik A. Sirácky podáva v nej ucelený systém sociologickeho prístupu k poznávaniu stvárňovania sociálneho sveta človeka, jeho bohatej škále vzájomných vzťahov v oblasti umenia. Veľmi dôležité je preskúmať, ako nielen veda, ideológia, myslenie, psychika, ale aj umenie je závislé od sociálneho ekonomického vývoja. Prítom treba mať na zreteli, že umenie je sociologický fakt, ale súčasne je aj filozoficko-ideový produkt a najmä má svoju vlastnú estetickú zákonitosť.

Sociologická analýza vzťahov medzi prostredím a dielom, medzi životom autora a jeho tvorbou, môže byť len podkladom na hlbší špecifický rozbor štruktúry osobnosti a obsahovej štruktúry diela (s. 119). Preskúmanie týchto závislostí je kľúčom k pochopeniu autora, ale ani to nám všetko nevysvetľuje.

Autor ďalej vymedzuje úlohu sociologickej analýzy, že táto neznamená ani to, že sa podstata umenia má vysvetliť na základe empirie a že sa esteticko-umelecký fenomén nemá sledovať v svojich premenlivých historických formách, ako aj z aspektov psychologických, ideologických a spoločensko-praktických. K úplnosti sociologickej analýzy umeleckých diel treba tiež prihladiť k sociálnym pomeroch a prostrediu, v ktorom umelec žil a tvoril, a na preskúmanie tzv. subjektívnej sféry, individuálnej psychiky a celej zvláštnosti vedomia.

Z týchto prístupov potom autor rozvíja ďalšie kritéria, ako hodnotiť umelecké dielo, ktoré veľmi často sprostredkovanou formou odráža dané sociálne pomery. Stretávame sa s dielami majúcimi závažnú gnozeologickú, poznávaciu interpretujúcu zložku napomáhajúcu presadeniu sa pokrokovým myšlienkám, snaženiam v spoločenskom pohybe. V iných dielach je zase tento akcent menej výrazný až neutrálny. Umelecké diela tak napomáhajú vniknúť do vnútra sociálnych procesov, do interakcie jednotlivcov i skupín, na druhej strane zasa sociologická analýza, poznanie zákonitostí a zmien sociálnej štruktúry umožňuje umelcovi vo veľkej zrážke systémov a ideí, aj v otázke základného problému dneška nájsť pevnú teoretickú oporu. Týmto teoretickými východiskami dáva akademik A. Si-

racky aj. kľúč k objasneniu dekadentných javov v umeleckých formách stvárňovania sociálneho sveta človeka v súčasnej kapitalistickej spoločnosti. Tieto sú sprostredkovaným odrazom deformovaných spoločenských vzťahov a zároveň únikmi jednotlivých umelcov z neriešiteľných rozporov, výrazom straty reality a perspektívy.

Kapitola ako celok je veľkým prínosom k analýze tejto zložitej a doteraz málo prebádananej oblasti sociálneho sveta človeka. Akademik Sirácky je jedným z mála autorov, ktorý sa pokúsil o jej tvorivý a fundovaný výklad.

V siedmej kapitole *Sociálny svet človeka a univerzum* pristupuje autor k syntetizovaniu nastolených problémov v predchádzajúcich kapitolách a prevádza selekciu poznatkov k vysvetleniu dejinného poslania človeka. Pokukuje na jej náročnosť a veľkú zodpovednosť pri integrovaní všestranných zložitých javov a poznatkov do vedy (sústavy vied) o človeku.

Zároveň dáva aj východisko. Podľa neho žiada sa pochopenie univerza, zmyslu dejín a človeka a „integrovaná integrácia“ ako aj syntéza vedeckej extrapolácie i prolegomena k budúcim veciam, ktoré by boli spojené s umeleckou fantáziou, inšpiráciou. Kľúčovú úlohu v tomto riešení pripisuje spoločenským vedám, ktoré ozrejmujú historickú a spoločenskú podmienenosť našich poznatkov. Pri tom nemožno poprieť úlohu sociológie poznania a osobitnej filozofie. Vlastným zmyslom filozofie i vedy je nielen svet vysvetľovať, ale ho aj meniť. Pre splnenie takého cieľa je nevyhnutné riešiť ďalšie zložité problémy; predovšetkým musia byť prítomné i spoločensko-politické sily, ktoré sú schopné adekvátne danému stupňu rozvoja vedy a techniky svet meniť a realizovať tento cieľ na úrovni vedy. Z toho vyplýva potreba ďalšieho integratívneho faktora, ktorým je marxisticko-leninská veda ako základ politickej praxe v širokom slova zmysle, ktorá má za cieľ realizovať ľudský dejinný projekt.

Posledná ôsmá kapitola *Svet budúcnosti* uzaviera túto podnetnú teoreticky fundovanú štúdiu. Obsahuje zhrnutie kľúčových bodov historickej cesty človeka, procesu, ktorý možno označiť ako vytváranie špecifického, sociálneho sveta človeka, ako budúcnosť ľudstva. Týmto kľúčovými bodmi je vyделение sa človeka, ľudského rodu, z prírody, vznik prvých otrokárskych štátov v podmienkach Východu a vznik socialistického spoločenského zriadenia (socialistická revolúcia).

Integrácia ľudstva je dnes projektom budúcnosti. Táto nebude ľahká, nebude to bezbolestný, bezkonfliktný proces. Chápeme ho v duchu Marxovej teórie, ako trvalo prebiehajúci, nedokončený proces emancipácie, oslobodzovania sa človeka z historicky a spoločensky vzniklých obmedzení. Zložitost procesov, ktoré formujú budúcnosť ľudstva, ozrejmuje vedy o človeku (medzi nimi filozofia a sociológia), odhaľujú tvár človeka ako tvorcu

svojich dejín, tragédií i komédií, pomáhajú nám poznávať dejiny človeka aj úlohy jednotlivcov v sociálnej, etnickej začlenenosti.

Vo veľmi zložitých podmienkach, permanentne protirečivých, v rozdvojenom ale i v zjednocovacom svete hľadajú sa optimálne predpoklady i podmienky, ktoré sú nevyhnutné, aby osobnosť socialistického človeka, rozvíjajúceho sa v progresívnej sociálnej a politickej praxi i v teoretickom myslení, vedela strhnúť so sebou váhajúci a „nevidiaci“ v nesocialistickom svete. Takýto je záver poslednej kapitoly knihy akademika Siráckeho.

Celé dielo akademika A. Siráckeho je prínosom v rozvoji marxisticko-leninskej teórie. Vyznačuje sa hlbokým teoretickým rozborom zrelého vedca, marxistu. Napriek tomu je napísané veľmi pútavo a zaujímavo.

Adam Helík

Urbanizácia, naučno-technická revolúcia i rabočíj klass. Někotoryje voprosy teorii, kritika buržuaznych koncepcij. (Urbanizace, vědeckotechnická revoluce a dělnická třída. Některé teoretické problémy, kritika buržoazních koncepcí)

Moskva, Nauka 1972, 265 s.

V sovětské sociologické literatuře se v posledních letech věnuje mj. stále větší pozornost procesům urbanizace v podmínkách vědeckotechnické revoluce. V této souvislosti se do středu zájmu dostává především výzkum sociální struktury, zvláště pak otázek třídní struktury a postavení dělnické třídy, zkoumání způsobu života atd.

V recenzované publikaci, která je sborníkem statí, najdeme materiály ke dvěma základním okruhům problémů: 1) obecné teoretické — vliv výrobních sil a výrobních vztahů na urbanizaci, specifika mechanismů urbanizace v podmínkách vědeckotechnické revoluce, řízení procesů urbanizace a úloha dělnické třídy v tomto řízení; 2) sociální důsledky urbanizace v kapitalistických zemích — třídní protiklady soudobých urbanizovaných celků, vzájemné působení tradičních struktur kapitalistických měst apod.

Autoři především zdůrazňují, že jedním z hlavních úkolů sociologie je zkoumání sociálně profesionální struktury městské aglomerace; specifickou problematikou je prostředí současného kapitalistického města (hluboká diferencovanost, psychologická anonymita, složitá politickoorganizační struktura), jeho protikladná role při formování osobnosti pracujících. Dále je vyzdvihována úloha marxistické sociologie v odhalování složité a protikladné pozice buržoazní ideologie, která „na jedné straně nemůže nevidět stimulujiící úlohu urbanizace v sociálním a vědeckotechnickém pokroku, na straně druhé se snaží zabránit vzestupu dělnické třídy, zvyšování její organizovanosti“.

Podívejme se nyní na některé, dle našeho názoru nejvíce nosné statí recenzované publi-